

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.921

БЕРЕСТОВА І.Е.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ

Стаття присвячена розкриттю існування і призначення процесуальних інтересів у цивільному процесі. Досліджено матеріальні й процесуальні інтереси у праві та виокремлено особливості процесуальних інтересів. Розглянуто співвідношення процесуальних інтересів і суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Сформовано авторські критерії розмежування процесуальних інтересів від суб'єктивних цивільних процесуальних прав.

Ключові слова: охоронюваний законом інтерес, процесуальні інтереси, суб'єктивні цивільні процесуальні права, критерії, заінтересованість, цивільний процес.

Статья посвящена раскрытию существования и назначения процессуальных интересов в гражданском процессе. Исследованы материальные и процессуальные интересы в праве и выделены особенности процессуальных интересов. Рассмотрено соотношение процессуальных интересов и субъективных гражданских процессуальных прав. Сформированы авторские критерии разграничения процессуальных интересов от субъективных гражданских процессуальных прав.

Ключевые слова: охраняемый законом интерес, процессуальные интересы, субъективные гражданские процессуальные права, критерии, заинтересованность, гражданский процесс.

The article is devoted to the disclosure of the existence and appointment of procedural interests in the civil process. The material and procedural interests in the law are investigated and the features of procedural interests are determined. The correlation of procedural interests and subjective civil procedural rights is considered. Authors' criteria for distinguishing procedural interests from subjective civil procedural rights have been formed.

Key words: interest protected by law, procedural interests, subjective civil procedural rights, criteria, interest, civil process.

Головним завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Вказане положення міститься у ст. 1 ЦПК України [1].

Норми цивільного процесуального права визначають не тільки належну, а й можливу поведінку учасників цивільного процесу, яка обумовлюється відсутністю у законі низки кореспондуючих процесуальних обов'язків, дією у процесі принципів змагальності та диспозитивності.

Проаналізувавши зміст ЦПК України, робимо висновок, що поняття «інтерес» трапляється протягом тексту нормативно-правового акта 91 раз. Разом з тим, у тексті вказаного кодифікованого акта неможливо однозначно визначити, що ж виступає категорією «інтерес». Аналізуючи дію таких норм процесуального права, стверджуємо, що вказана специфіка розмежовує близькі, органічно взаємопов'язані, але не тотожні правові категорії «суб'єктивні цивільні процесуальні права» і «процесуальні інтереси».

© БЕРЕСТОВА І.Е. – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, начальник правового управління (Верховний Суд України)

Суб'єктивні цивільні процесуальні права осіб неодноразово були предметом наукових розвідок учених-процесуалістів, зокрема С.Н. Абрамова, С.С. Бичкової, В.В. Комарова, Г.Л. Осокіної, О.С. Ткачука, С.Я. Фурси, Ю.С. Червоного, С.І. Чернооченко, Д.М. Чечота, М.С. Шакарян, М.Й. Штефана та ін.

Разом з тим, увага вчених була зосереджена на характеристичні загальних цивільних процесуальних прав осіб, які беруть участь у справах, а проблеми процесуальних інтересів практично залишилися поза увагою.

Підходи до визначення правової природи інтересу можна охарактеризувати як глобальну міжгалузеву проблему юридичної науки, оскільки законодавець не дає визначення категорії «інтерес» у суто правовому полі. Інтерес до вказаної проблеми з боку науковців є багатограним, хоча і періодичним, та не припиняється протягом десятиліть.

Поряд із дослідженням проблем існування інтересу в різних юридичних галузях виникає питання щодо існування та розмежування таких категорій, як «законний інтерес», «охоронюваний законом інтерес», «процесуальний інтерес», «суб'єктивне цивільне право чи законний інтерес». Зокрема, у ЦПК України понад 170 разів протягом тексту нормативно-правового акта використовується термін «може» та 44 рази «має право».

Тож виникає запитання: що має на увазі законодавець, коли використовує в ЦПК України терміни «може» або «має право»: суб'єктивні цивільні процесуальні права або процесуальні інтереси?

Тому метою цієї наукової праці виступатиме з'ясування правової природи суб'єктивних цивільних процесуальних прав і процесуальних інтересів із визначенням їх юридичної самостійності, практичного значення та формування на цій підставі певних міркувань щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України.

Виклад основної частини дослідження. Сьогодні в науці цивільного процесуального права під час дослідження повноважень суб'єктів цивільного процесу достатньо повно розглядаються їх процесуальні суб'єктивні права.

Поряд з цим дослідження категорії «процесуальні інтереси» має фрагментарний характер, не може надати повного уявлення про їх місце та роль у цивільному процесуальному механізмі регулювання. Тому постала нагальна потреба та необхідність теоретичного обґрунтування наявності та визначення процесуальних інтересів.

Визначення поняття «процесуальний інтерес» повинно починатися з аналізу суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Процесуальний закон встановлює порядок та способи захисту: згідно зі ст. 4 ЦПК України, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законами України.

Цивільні процесуальні правовідношення, виступаючи формою реалізації прав, свобод, інтересів та юридичних обов'язків, перебувають у постійній динаміці та взаємозв'язку, що надає можливість зробити висновок про виникнення у цивільному процесі різних специфічних, нетипових процесуальних законних інтересів суду та осіб, що беруть участь у справі, а також осіб, що сприяють здійсненню правосуддя з цивільних справ.

Цивільним процесуальним правом визначаються права й обов'язки кожного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Загальновизнано, що обов'язковим суб'єктом є суд, а процесуальні правовідношення виникають за схемою: суд – позивач, суд – відповідач, суд – свідок та ін. При цьому інтереси суду не протилежні інтересам інших суб'єктів.

Сторона взаємодіє з судом з приводу захисту свого права, прокурор – державного інтересу, профспілки – громадського інтересу, свідок – з приводу відомих фактів, які необхідні судові для правильного вирішення справи тощо. Процесуальному праву сторони кореспондує обов'язок суду і навпаки.

Отже, цивільні процесуальні правовідносини відображають правовий зв'язок між судом і учасниками процесу, визначають зміст їх процесуальних прав і обов'язків, допомагають глибше зрозуміти значення процесуальних дій, сприяють встановленню спрямованості процесуальних законних інтересів усіх учасників цивільного процесу на різних стадіях цивільного судочинства.

Тому позивач і відповідач відносно один одного не мають жодних взаємних суб'єктивних цивільних процесуальних прав і процесуальних юридичних обов'язків. З точки зору «differentia specifica», кажучи про процесуальні інтереси, слід робити акцент саме на відсутності забезпечення можливого варіанта процесуальної діяльності учасника цивільного судочинства з боку суду.

Цей момент дуже важливий, оскільки приводить до видової відмінності процесуальних інтересів від матеріально-правових інтересів. Спробуємо розкрити цю відмінність.

Сучасний дослідник проблем господарського права професор О.М. Вінник вказує, що інтерес відіграє багатогранну роль у праві: а) він спонукає до встановлення правових норм і, відповідно, наділення суб'єктів права певними правами та обов'язками; б) без його наявності неможлива реалізація останніх (прав та обов'язків), застосування правових норм; в) від ступеня збалансованого врахування в нормативно-правовому акті інтересів учасників відносин, на які спрямовується регулювання, залежить ефективність норм, їх авторитет, а відтак – добровільне виконання, ігнорування чи навіть свідоме порушення; г) законний інтерес становить елемент змісту правовідносин, оскільки його захист гарантується державою з використанням відповідних правових механізмів [2, с. 56].

У мотивувальній частині рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 року у справі щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 ЦПК України (справа про охоронюваний законом інтерес) вказано, що інтерес може бути як охоронюваним законом, правоохоронюваним, законним, так і незаконним, тобто таким, що не захищається ні законом, ні правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки такий інтерес спрямований на ущемлення прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією та законами України інтереси суспільства, держави чи «всіх співвітчизників» або не відповідає Конституції чи законам України, загально визнаним принципам права [3].

Наголос на «охоронюваності законом» чи «законності» того чи іншого інтересу законодавець робить не завжди, зважаючи на те, що згадувані у законах інтереси не суперечать Конституції України або впливають з її змісту [4].

Дану позицію ми повністю розділяємо і тому протягом статті використовуватимемо термін «процесуальні інтереси», маючи на увазі саме законність таких інтересів як головний критерій знаходження цих категорій у цивільному процесуальному законі.

Як критеріальні відмінності між матеріально-правовими та процесуальними інтересами можуть бути використані: 1) характер взаємозв'язків осіб, що беруть участь у правовідношенні; 2) природа питання, яке необхідно вирішити (матеріально-правова чи процесуальна вимога), 3) характер процесуальних відносин, що виникають при вирішенні питання і передбачають відповідний варіант поведінки учасників процесу.

Наприклад, процесуальний закон встановлює порядок, способи і межі реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав та процесуальних інтересів, зводячи ці категорії в ранг юридичних можливостей.

Але, приділивши більше уваги дослідженню особливостей суб'єктивних цивільних процесуальних прав та процесуальних інтересів, побачимо, що ці можливості мають різний ступінь гарантування їх реалізації в цивільному процесі.

Реалізуючи власні процесуальні інтереси, суб'єкти процесу мають лише можливість скористатися наданим їм простим юридичним дозволом на здійснення того або іншого варіанта (способу) процесуальної діяльності. Вказаний дозвіл підкреслює специфіку цивільних процесуальних відносин, де головним і обов'язковим їх учасником виступає суд.

Аналізуючи зміст поняття «процесуальні інтереси», слід звернутися до доктринальних позицій зарубіжних дослідників з огляду на фрагментарний характер вітчизняної наукової дискусії з цього приводу.

Так, Є.В. Васьковський зазначав, що вчинення або невчинення процесуальних дій сторонами залежить виключно від їхньої доброї волі. Іншими словами, процесуальні дії сторін – факультативні. Ця їх властивість є результатом відсутності тривалих процесуальних обов'язків. Навпаки, процесуальні дії суду обов'язкові в тому сенсі, що суд не тільки може, а й за наявності зазначених у законі умов повинен здійснювати їх, оскільки його права є, разом з тим, і обов'язками [5, с. 185].

Думка дореволюційного вченого знайшла підтримку і серед сучасних позицій вчених-процесуалістів, зокрема, на думку О.М. Балашова, процесуальне право конкретного суб'єкта закріплюється шляхом вживання двох термінів: «має право» і «може», тим самим наділяючи його правомочність діяти певним чином [6, с. 14].

Цікавою з цього приводу видається позиція Д.М. Чечота, який вказує: процесуальні інтереси опосередковуються в суб'єктивних правах і обов'язках учасників цивільних процесуальних правовідносин. Деякі з процесуальних інтересів можуть знаходитися поза відповідними суб'єктивними процесуальними правами. Такі, наприклад, процесуальні ін-

тереси беруть участь у справі на перегляд у порядку нагляду рішення, що вступило в законну силу, і т.д. [7, с. 43].

Р.Є. Гукасян, досліджуючи проблему інтересу в радянському цивільному процесуальному праві, доводив, що процесуальний інтерес являє собою самостійне соціальне правове явище, що характеризується специфічним правовим змістом і задовольняє діяльність правоохоронних органів [8].

Сучасний вітчизняний вчений-процесуаліст С.С. Бичкова, аналізуючи особливості загальних суб'єктивних цивільних процесуальних прав осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, відзначає, що відповідні суб'єктивні права є властивими для всіх осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, і відображають міру можливої поведінки особи у визначених цивільним процесуальним законом межах діяти відповідно до свого бажання, вимагати відповідних дій від суду, а також звертатися до компетентних органів чи посадових осіб у разі порушення правомочностей, що становлять зміст суб'єктивного цивільного процесуального права [9, с. 120].

Таким чином, вчені підкреслюють правомірність існування в цивільному процесі поряд із матеріально-правовими законними інтересами і суб'єктивними цивільними процесуальними правами специфічних інтересів, що мають суто процесуальний характер.

Отже, можна сформулювати власне визначення процесуальних інтересів, під якими слід вважати закріплені в нормах цивільного процесуального законодавства способи поведінки учасників цивільного судочинства, не забезпечені можливістю вимагати певної поведінки від суду або через суд від інших учасників судового розгляду, спрямовані на досягнення цілей і завдань цивільного судочинства.

Незважаючи на те, що процесуальні інтереси охоплені цивільною процесуальною формою (ч. 1 ст. 1 ЦПК України), слід особливо розглядати процесуальні дії, можливість здійснення яких надається категорією «процесуальні інтереси».

Це зумовлюється сферою цивільних процесуальних правовідносин, де основним видом юридичних фактів виступають процесуальні дії учасників судочинства, а правові наслідки виникають тільки після фактичного вчинення дії відповідною особою, та дією принципу диспозитивності як основного рушійного початку цивільної процесуальної діяльності: дії учасників процесу спонукають відповідну діяльність суду, є для неї необхідною передумовою. Так, процесуальні законні інтереси учасників процесу після дії суду (визнання, допущення) впливають на процесуальну діяльність.

Чи можемо ми заперечувати значущість використання в цивільному процесуальному законодавстві терміна «процесуальні інтереси»? Вважаємо, сьогодні важливо вести мову про наявність такої потреби, що може бути обумовлено, зокрема, чинником процесуальної недостатності. У контексті цієї пропозиції необхідним є використання даного терміна в нормах цивільного процесуального закону, наприклад у положеннях, що містять вказівки на роз'яснення, застосування процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків особами, що беруть участь у справі, які регламентують діяльність суду, та ін.

Ніщо не заважає закріпити цей термін в українському процесуальному законодавстві і зробити серйозні кроки в напрямі забезпечення реалізації процесуальних законних інтересів у цивільному судочинстві. Було б правильним покласти на суд обов'язок роз'яснювати особам, які беруть участь у справі, необхідність не лише сумлінного користування всіма належними їм процесуальними правами, а й сумлінної реалізації процесуальних інтересів, їх зміст і значення для вирішення цивільної справи, що надасть можливість якоюсь мірою заблокувати ймовірність деформації цивільної процесуальної форми.

Для обґрунтування висунутої тези про самостійність правового поняття «процесуальні інтереси» необхідно встановити критерії, що нададуть змогу найбільш повно охарактеризувати існування названої категорії в цивільному процесі й виявити її відмінності від суб'єктивних цивільних процесуальних прав.

Процесуальні інтереси не можна розглядати без порівняння з суб'єктивними цивільними процесуальними правами, оскільки не можна говорити про процесуальні інтереси без проведення очевидних паралелей із іншою категорією. Такий підхід надасть нам можливість глибше пізнати специфіку аналізованої категорії й визначити її місце в цивільному процесуальному механізмі регулювання.

Правова природа процесуальних інтересів і суб'єктивних цивільних процесуальних прав не є однаковою, що пояснюється наявністю відмінних критеріїв, які характеризують першу категорію, а також її особливостями при реалізації у сфері цивільного судочинства.

При аналізі діалектики суб'єктивних цивільних процесуальних прав і процесуальних законних інтересів доцільно спочатку виділити критерії, що вказують на спільність названих категорій:

1. Суб'єктивне цивільне процесуальне право і процесуальний інтерес – два юридичних дозволи, визнані з боку держави, що виступають процесуальним засобом досягнення цілей і завдань цивільного судочинства. Прагнення до їх здійснення чи реалізації є проявом правомірної поведінки у цивільному процесі і повинно являти собою презумпцію цивільного процесуального права.

2. Суб'єктивне цивільне процесуальне право і процесуальний інтерес мають диспозитивний характер, що обумовлюється дією принципу диспозитивного цивільного процесу. Ні на кого не може бути покладено обов'язок їх реалізації. Норми процесуального закону повинні встановлювати лише процесуальний обов'язок добросовісного користування такими правами та інтересами (ч. 3 ст. 27 ЦПК України).

3. Суб'єктивні цивільні процесуальні права і процесуальні інтереси є досить дієвим способом впливу на цивільну процесуальну діяльність, яка складається у вже розпочатому процесуальному правовідношенні. Наділяючи учасників судочинства відповідними правами та інтересами, механізм цивільного процесуального регулювання впливає на всю сукупність процесуальних зв'язків і відносин, чим досягає кінцевих цілей.

4. Обидві аналізовані категорії спираються на процесуальний закон, що встановлює детальну нормативну регламентацію діяльності всіх учасників цивільного процесу, тобто вони закріплені в нормах цивільного процесуального закону (ст. 1 ЦПК України). Це впливає з правової природи процесуального закону, в рамках якого діє правило (загальна заборона): «заборонено все, крім прямо дозволеного». Отже, юридичною гарантією реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав і процесуальних інтересів виступають норми ЦПК України.

5. Суб'єктивні цивільні процесуальні права і процесуальні інтереси взаємодоповнюють один одного і сприяють обслуговуванню предмета судового захисту в цивільних справах: захист порушених чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК України). Тим самим вони підвищують ефективність правозастосовних циклів, а в кінцевому підсумку – ефективність правосуддя у цивільних справах.

6. Суб'єктивні цивільні процесуальні права і процесуальні інтереси співвідносяться з основним процесуальним засобом досягнення цілей і завдань цивільного судочинства (цивільної процесуальної форми) як конкретне і загальне, оскільки, з одного боку, самі виступають її складовою частиною, а з іншого, – є додатковою умовою (гарантією) досягнення таких цілей і завдань. Отже, суб'єктивні цивільні процесуальні права і процесуальні інтереси та умови досягнення цілей і завдань цивільного судочинства перебувають у безпосередньому (прямому) взаємозв'язку.

Пропонуємо введення таких критеріїв розмежування процесуальних інтересів від суб'єктивних цивільних процесуальних прав:

1) категорія «процесуальні інтереси», на відміну від суб'єктивного цивільного процесуального права, формально безпосередньо не закріплена в процесуальному законі. Припущення про неї в тексті процесуального закону можна вивести лише з контексту конкретно взятої норми;

2) процесуальні інтереси більш рухливі, їм властива варіативність – можливість змінюватися і доповнюватися, відповідаючи вимогам моменту розвитку процесу і модифікації його процесуальної форми;

3) незважаючи на те, що цей засіб також являє собою правовий дозвіл, ступінь її гарантованості нижче суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Правова природа процесуальних інтересів обумовлює особливість їх реалізації у цивільному процесі. Диспозиції процесуальних норм, які передбачають можливість їх реалізації, мають характер простого правового дозволу, не забезпеченого процесуальним обов'язком іншого суб'єкта процесу вчиняти дії, спрямовані на його задоволення. Разом з тим, відсутність елемента забезпеченості зовсім не применшує значущості процесуальних інтересів, оскільки навіть у цьому випадку вони дозволяють учасникам процесу виступати в ролі «архітектора» цивільної процесуальної діяльності протягом усього розгляду і вирішення справи судом;

4) процесуальні інтереси помітно відрізняються за змістом. Тут немає тріади правомочностей, які проявляються в змісті суб'єктивного цивільного процесуального права: право на власні дії, право вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи, право звертатися за захистом до органів державної влади.

Зміст даної категорії складається з двох елементів: 1) можливості, що характеризується простим юридичним дозволом здійснювати в процесі юридично значущі дії і 2) можливості звертатися з метою їх санкціонування до суду. Тому ці елементи не мають у процесі суворо гарантованих можливостей.

Такими, на нашу думку, є основні концептуальні критерії процесуальних законних інтересів.

Отже, дослідивши поняття та правову природу процесуальних інтересів осіб, що беруть участь у справі, робимо такі загальні висновки.

Цивільні процесуальні правовідносини характеризують правовий зв'язок між судом і учасниками процесу, визначають зміст їх процесуальних прав і обов'язків, допомагають глибше зрозуміти значення процесуальних дій, сприяють встановленню спрямованості процесуальних законних інтересів усіх учасників цивільного процесу на різних стадіях цивільного судочинства.

Як критеріальні відмінності між матеріально-правовими інтересами та процесуальними інтересами можуть бути використані: 1) характер взаємозв'язків осіб, що беруть участь у право-відношенні; 2) природа питання, яке необхідно вирішити (матеріально-правова чи процесуальна вимога), 3) характер процесуальних відносин, які виникають при вирішенні питання і передбачають відповідний варіант поведінки учасників процесу.

Процесуальні інтереси – це закріплені в нормах цивільного процесуального законодавства способи поведінки учасників цивільного судочинства, не забезпечені можливістю вимагати певної поведінки від суду або через суд від інших учасників судового розгляду, спрямовані на досягнення цілей і завдань цивільного судочинства.

Критеріями розмежування процесуальних інтересів від суб'єктивних цивільних процесуальних прав є те, що:

1) категорія «процесуальні інтереси», на відміну від суб'єктивного цивільного процесуального права, формально безпосередньо не закріплена в процесуальному законі;

2) процесуальні інтереси більш рухливі, їм властива варіативність – можливість змінюватися і доповнюватися, відповідаючи вимогам моменту розвитку процесу і модифікації його процесуальної форми;

3) незважаючи на те, що цей засіб також являє собою правовий дозвіл, ступінь його гарантованості нижче від суб'єктивних цивільних процесуальних прав;

4) процесуальні інтереси помітно відрізняються за змістом: в них немає тріади правомочностей, які проявляються в змісті суб'єктивного цивільного процесуального права: право на власні дії, право вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи, право звертатися за захистом до органів державної влади.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст] : від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40 (№ 40-42). – С. 1530. – Ст. 492. – 08 жовтня.

2. Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис...док. юрид. наук / О.М. Вінник. – Київ, 2004. – 631 с.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): від 01.12.2004 р., № 18-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 67.

4. Чепис О.І. Законний інтерес як категорія цивільного права / О.І. Чепис // Форум права. – № 1. – 2009. – С. 551–559.

5. Васильковський Е.В. Учебник гражданского процесса / Е.В. Васильковский; под ред. и с пред. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 464 с.

6. Балашов А.И. Процессуальные права и обязанности сторон при рассмотрении гражданских дел в суде первой инстанции : автореф. дисс... канд. юрид. наук / А.И. Балашов. – Саратов, 2005.

7. Чечот Д.М. Субъективное право и формы его защиты / Д.М. Чечот. – Л. : ЛГУ, 1968. – № 72.

8. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве / Р.Е. Гукасян. – Саратов : Приволж. книж. изд-во, 1970. – 190 с.

9. Бичкова С.С. Загальні суб'єктивні цивільні процесуальні права осіб, які беруть участь у справах позовного провадження / С.С. Бичкова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична. – 2010. – № 3. – С. 119–127.